

Заграй Лариса Дмитрівна
Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника

Доктор психологічних наук,

професор кафедри соціальної психології

м. Івано-Франківськ

Гендерний досвід особистості: методологія дослідження

Актуальність. Оскільки психологічна стаття є однією з найбільш константних детермінант розвитку особистості, яка значною мірою визначає існування людини у світі, то актуальності набуває питання, яким чином відбувається її формування в сучасних умовах, коли людина, особливо молода, перебуває у так званому «супермаркеті ідентичностей», зокрема, гендерних. Сучасний світ пропонує різні моделі гендеру, які мають контекстуальний характер, оскільки визначаються гендерними схемами тієї культури, спільноти в яких вони створюються та легітимізуються. Відповідно виникає необхідність у пошуці нової парадигми дослідження формування гендеру особистості, оскільки класичні та некласичні теорії гендеру на сьогоднішній день не дозволяють вирішити дані питання.

З появою постструктуралістських ідей та ідей постмодернізму, що відображають новий стиль філософського мислення, який ґрунтується не на пошуках традиційних альтернатив (протиставленні загального і одиничного, індивідуального і суспільного, старого і нового, чоловічого і жіночого), а на визнанні множинності, відмови від альтернативності, стало можливим говорити про новий предмет, який раніше був прихованим, і представляти його абсолютно новим чином. Таким новим предметом дослідження стає гендерно означений індивід, становлення якого відбувається у конкретному соціально-історичному та культурно-ситуаційному контекстах. Причому не стаття, а

соціум виступає основним об'єктом аналізу у його впливі на формування гендеру людини, її досвіду, включеного у систему соціальних очікувань і приписів, що і визначає здатність до самоідентифікації та співставлення себе з абстрактним ідеальним носієм якостей «справжнього» чоловіка чи жінки.

З появою ідей соціального конструктивізму у тлумаченні гендеру стало можливим розрізнити стать як категорію біологічну, стать як соціальну категорію, яка позначає показники соціальних статей і гендер як постійно створювану категорію у певному контексті, що постійно конституюється і відтворюється у комунікативних ситуаціях. На нашу думку, саме соціальний конструктивізм є тією методологією, яка найбільш переконливо дозволяє говорити про існування гендерного досвіду людини та створює можливості для дослідження його у різних групах, культурах, спільнотах, субкультурах. Однак, на сьогоднішній день не вирішеним залишається питання методології, методів дослідження гендерного досвіду, визначення його діагностичних показників. Тому мета статті полягає у розкритті методології дослідження гендерного досвіду особистості.

Представники соціального конструктивізму відстоюють думку, що уявлення про маскуліність, фемініність мають штучне походження, які створюються та легітимізуються соціальними інститутами, завдяки інтерпретації людей. У процесі соціальної взаємодії особистість засвоює створені у певному контексті моделі гендеру. Іншими словами, вона набуває досвіду бути і здаватися іншим чоловіком чи жінкою, тим самим закріплюючи та підтверджуючи гендерні схеми, типові для певної спільноти, культури. Таке розуміння гендеру актуалізує питання методології дослідження гендерного досвіду особистості.

Гендерний досвід особистості тлумачиться як соціокультурний конструкт, що є результатом взаємовпливу суб'єктивної та об'єктивної реальності людини, конструюється в процесі соціальної взаємодії. У структурі досвіду людини існує ціла система інтерпретативних схем, які можуть існувати незалежно одна від одної і не зумовлювати одна одну, класифікуватися за

різними основами, модальностями, сферами життєвої активності людини. Інтерпретативні схеми, концепти можуть бути як стереотипні, створені у культурі і засвоєні без осмислення та рефлексії індивідом, так і продуктивні, сконструйовані ним. Репродуктивні схеми сприймання себе, інших та життя в цілому звужують простір для самоекспериментування, самоконституювання, самовияву, прогнозування майбутнього. Такі схеми є жорсткими, негнучкими і свідчать про наявність у індивіда пасивного рівня семіотизації. Створення так званих продуктивних інтерпретативних схем, значною мірою визначається рефлексивним потенціалом та інтерпретативною компетентністю людини. Існують первинні інтерпретативні схеми, концепти-сенси, які з одного боку, відбивають особистісні сенси, мотиваційне ставлення до значення, форму включення значення у структуру свідомості особистості, з другого боку, є концептуальними схемами, які передбачають знання і уявлення суб'єкта, стереотипи-концепти, що відображають культурні взірці. Такі схеми існують неізолювано по рівнях, а переплітаючись утворюють гендерну модель (теорію) світу особистості, що має текстуальний характер і є результатом суб'єктивного відображення та інтерпретації власного досвіду чи досвіду спільноти, культури, суспільства.

Таким чином, одиницями дослідження гендерного досвіду особистості є: первинні інтерпретативні схеми, які дозволяють сприймати, визначати реальність, спрямовувати осмислення ситуації; стереотипи-концепти – система індивідуальних значень утворених в результаті репродуктивної інтерпретації; концепти-сенси як системи індивідуальних значень утворених в результаті інтерпретації, що визначають суб'єктивну концептуалізацію, категоризацію людини. Індикатором наявності таких одиниць досвіду є здатність індивіда до інтерпретації подій життя, самих себе як суб'єкта цих подій. Поступово набутий досвід інтерпретацій дозволяє вибудовувати певну структуру, яка відображає систему ставлень особистості до себе, до інших та до світу в цілому. Тому досліджувати гендерний досвід особистості можна на основі визначення інтерпретативних схем, концептів, які відбивають ставлення до себе, ставлення до інших та ставлення до світу.

Опираючись на твердження В. Петренка, що одиницями значення як відомо, є семантичні компоненти лексики, які утворюють його структури, є носіями цих елементів, і відповідність їм ознак відображуваного фрагменту дійсності дозволяють виразити його у слові [3], дослідження системи концептів, інтерпретативних схем гендерного досвіду можливо на основі семантичних одиниць тексту.

Оскільки людина використовує первинні інтерпретативні схеми у буденних інтерпретаціях, вибудовуючи критерії оцінювання себе, свого оточення, подій, життєвих ситуацій, то на основі того як вона оцінює можна виявляти їх. Вони є передумовою виникнення складних, смислових, когнітивних за умови їхнього повноцінного осмислення та інтерпретації.

Вихідним у нашому дослідженні є уявлення про те, що в основі суб'єктивного шкалування досліджуваного лежать первинні інтерпретативні схеми, які є одиницями його суб'єктивного гендерного досвіду. Одним із засобів прояву первинної інтерпретативної схеми є процедура шкальної оцінки. Тому на основі того, які суб'єктивні способи шкалування використовує досліджуваний, можна виявляти первинні інтерпретативні схеми гендерного досвіду особистості. Індикаторами наявності первинних інтерпретативних схем у досвіді досліджуваного є здатність його до тлумачення певної частини реальності. Застосування методу «багаточисельних ідентифікацій» В. Петренка дозволяє виявити здатність людини оцінювати, шкалувати характеристики у контексті ідентифікацій «Я-ідеальне», «Я-реальне». З метою виявлення попередньої імпліцитної моделі ставлення до себе, ставлення до інших та ставлення до світу у досліджуваних виявляються типові характеристики, шляхом підрахунку частоти появи їх у вибірці. Для цього на попередньому етапі дослідження пропонується ряд діагностичних процедур: з метою виявлення характеристик, які відбивають ставлення до себе застосовуються методика «Хто Я?» М. Куна, Т. Макпертланда, опитувальник BSRI (Ben Sex Role Inventory) С. Бем; методики, що спрямовані на виявлення ставлення до світу «Must-тем», що передбачає вільну актуалізацію тих аспектів життєдіяльності, що на час обстеження знаходяться у центрі уваги

респондентів, «Морфологічного тесту життєвих цінностей (В. Сопова, Л. Карпушина); методики, які спрямовані виявити ставлення до інших «Опитувальник вивчення поведінки» К. Томаса, методика малюнкової фрустрації С. Розенцвейга.

Здійснивши первинну математично-статистичну обробку можна апробувати міру значущості у свідомості респондентів попередньо отриманої імпліцитної моделі інтерпретативних схем «ставлення до себе», «ставлення до інших», «ставлення до світу».

Здатність та вміння оцінювати поняття за полярними ознаками свідчить про наявність у особистісному досвіді особистості, зокрема, гендерному, відповідної схеми. Показник перенесення розуміння поняття від однієї до іншої шкали відображає факт «зклеювання» шкал [2], яке є індикатором формування інтерпретативної схеми. Інтерпретація одного поняття шкали через значення іншого свідчить про рівень розуміння його, що є показником наявності у досвіді відповідної схеми. Шкали (особистісні характеристики) «зклеюються» на початковому рівні сформованості інтерпретативної схеми гендерного досвіду, коли міра розуміння поняття є «проміжною». Перенесення не відбувається у випадку дифузного розуміння поняття. Отже, на основі суб'єктивних шкал досліджуваного можна фіксувати зазначені показники з метою виявлення інтерпретативних схем гендерного досвіду.

Для виявлення системи концептів ми застосовували семантичний диференціал. Задумом авторів методики було визначення математичним шляхом відмінностей в інтерпретації різних понять одним і тим же досліджуваним, або одного і того ж поняття – різними досліджуваними. Така інтерпретація, як відомо, обумовлюється і належністю індивіда до певної соціальної спільноти, і його досвідом. Іншими словами, основне завдання психосемантичного методу полягає у реконструкції індивідуальної системи значень, концептів, через призму яких відбувається сприйняття суб'єктом світу, інших людей та самого себе.

Психосемантичний метод досліджує різні форми існування системи концептів у індивідуальній свідомості, самосвідомості (образи, символи, комунікативні і ритуальні дії, а також словесні поняття). У даному контексті особистість розглядається як носій певної картини світу.

Психосемантика у гносеологічному ключі стоїть на позиціях конструктивізму, який інтерпретує психічне відображення як моделювання множинних світів, які відбиваються у суб'єктивному семантичному просторі. Отже, метод семантичного диференціалу належить до методів експериментальної психосемантики і є одним із способів побудови суб'єктивних семантичних просторів. Даний метод дозволяє виміряти так зване конотативне значення, - ті стани, що йдуть за сприйманням подразника та обов'язково передують усвідомленню операцій зі смислами [6]. Метод спрямований на виявлення співвідношення та взаємодії значення та смислів, досліджуваних смислових зв'язків між об'єктами і становить свою комбінацію методу контрольованих асоціацій та процедуру шкалування.

У методі семантичного диференціалу вимірювані об'єкти (текст, судження) оцінюються за рядом біполярних градуальних шкал, полюси яких задані за допомогою вербальних антонімів. Оцінки понять за окремими шкалами корелюють між собою, а за допомогою факторного аналізу вдається виділити пучки таких високорелюючих шкал, згрупувати їх у фактори [6]. Іншими словами, суб'єкт щось класифікує, оцінює, шкалує, виносить судження про подібності і відмінності тощо. Завдяки багатомірній статистиці (факторному аналізу, кластерному) виявляються структури, які лежать в основі такого шкалування.

У результаті виконання процедури факторного аналізу на підставі значень факторних навантажень, статистичної значущості факторів давалися тлумачення. У такий спосіб для кожної експериментальної процедури значення великої кількості змінних переводилися у значення невеликої кількості факторів. Психологічним механізмом, який забезпечує взаємозв'язок та групування шкал у фактори, Ч. Осгуд вважав явище синестезії, яке

розглядається як психологічний феномен, що полягає у виникненні відчуттів однієї модальності під впливом подразника іншої модальності [6].

Таким чином, метод семантичного диференціалу дозволяє оцінювати не значення як знання про об'єкт, а конотативне значення, яке пов'язане з особистісним смислом, соціальними установками, стереотипами та іншими емоційно забарвленими, слабо структурованими та слабоусвідомлюваними формами узагальнення [6].

Дискрипторами можуть бути фрагменти поведінки інших, поведінка персональна тощо. Дж. Брунер виділяє три форми семантичної репрезентації: через образ, дію та знак (вербальну форму) [1]. Слід зазначити, що у випадку використання предметно спеціалізованих семантичних диференціалів як зміст, так і кількість виділених базових факторів можуть варіювати [4]; [5]. Як зазначає В. Серкін, семантичний диференціал є «модифікованою процедурою суб'єктивного шкалування» [4, с. 81] і розглядає як основний недолік даного методу обмеженість набору оцінкових шкал, які можуть бути або взагалі незначущими для досліджуваного, або тільки частково значущими. Щоб, по-можливості уникнути цього, ми на попередньому етапі дослідження виявляли у самих студентів дискриптори для предметно спеціалізованого семантичного диференціалу.

Важливим для нас якісним показником організації семантичного простору був самий зміст виділених факторів, який може бути різним для різних респондентів у межах однієї змістової галузі. Семантичний простір, побудований на основі оцінок об'єктів, є похідним не лише від знання суб'єктом даної змістової сфери, від його «імпліцитної теорії» даної галузі, але й найістотнішим чином пов'язаний з гендерною моделлю світу, системою концептів-смислів, яка описує її. З'явиться у психосемантичному експерименті, а потім відобразиться у вигляді факторів-координат семантичного простору можуть тільки ті основи класифікації, що властиві суб'єктивному досвіду суб'єкта.

Іншим показником когнітивної організації гендерного досвіду є так звана «перцептуальна», розрізнявальна сила ознаки. Суб'єктивно більш значущі

основи категоризації дають і більший внесок у загальну варіативність оцінок об'єктів (внесок у загальну дисперсію), і відповідні їм фактори – осі семантичного простору – сильніше поляризують аналізовані об'єкти. Отже, психосемантичний простір дозволяє визначити провідні основи класифікації, які виступають операційним аналогом категоріальних структур гендерного досвіду. Розміщення аналізованих значень дозволяє реконструювати семантичний склад значень як одиниць гендерного досвіду (концептів-смишлів).

В основу нашого методу семантичного диференціалу взято вербалізовані гендерні самохарактеристики, характеристики, що відбивають схеми ставлення до себе, схеми оцінювання життєвих ситуацій та цінностей різних життєвих сфер, які відбираються за допомогою методу контент-аналізу.

Завдання дослідження полягає в експлікації конкретно-емпіричного змісту гендерної свідомості досліджуваних. Іншими словами, експлікації індивідуальної системи значень. Реалізація такого завдання забезпечується процедурами психосемантичного підходу.

Висновки. Дослідження гендеру у сучасних умовах стає можливим у межах парадигми соціального конструктивізму, яка дозволяє вести мову про контекстуальний хараткер його створення і вводити у науковий аналіз поняття «гендерного досвіду» особистості. Гендерний досвід особистості створюється у процесі соціальної взаємодії, а одиницями його є первинні інтерпретативні схеми, стереотипи-концепти, концепти-смишли. Таке тлумачення гендерного досвіду обумовлює вибір методології його дослідження, зокрема застосування шкальних технік для виявлення первинних інтерпретативних схем гендерного досвіду особистості та процедури семантичного диференціалу з подальшою факторизацією даних для виявлення системи концептів.

1. Брунер Дж. Жизнь как нарратив / Дж. Брунер // Постнеклассическая психология. – 2005. - № 1. – С. 9-30.

2. Лактионов А. Н. Координаты индивидуального опыта / А. Н. Лактионов / – Харьков: Бизнес Информ, 1998. – 492 с.

3. Петренко В. Ф. Методология экспериментальной психосемантики [Электронный ресурс] / В. Ф. Петренко. – Режим доступа: <http://www.portalus.ru>
4. Серкин В. П. Методы психосемантики / В. П. Серкин. – Изд-во: Аспект Прес, 2004. – 207 с.
5. Шмелев А. Г. Традиционная психометрика и экспериментальная психосемантика: объектная и субъектная парадигмы [Электронный ресурс] / А. Г. Шмелев. – Режим доступа: <http://www.portalus.ru>.
6. Osgood С.Е. Studies on the generality of affective meaning systems / С.Е. Osgood. – American Psychologist, 1962. – v.17. – P. 10 – 28.